

Alija A. Sadiković

GAJENJE SVILENE BUBE U JANJI

Svilogojstvo se u Janji razvilo svojevremeno kao domaća ženska radinost i unosan obrt — bila je to grana privrede koja je donosila višestruke koristi. Njime se bavila isključivo ženska radna snaga, i to u proljeće kada nije previše angažirana poljskim radovima, a što je još značajnije, gajenje svilene bube i proizvodnja svile traje jedva 40—45 dana u godini. Uz ovo je važno istaći i to da svilena buba ne voli hladne i visinske predjele, a Janja se nalazi na 105 m nadmorske visine i pripada posavskoj varijanti umjereno kontinentalne klime. Sa druge strane, u svilogojstvo ne treba ulagati nikakva sredstva. Sav inventar je bio više nego skroman i primitivan, koji je svaki domaćin svojom rukom lako pravio, što mnogo znači za siromašnije stanovništvo, tim prije ako se radi o bezemljašima.

Budući da je ova grana domaće ženske radinosti — ne samo u Janji nego i u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine — manje — više već iščezla ili je na putu da pod sve jačim pritiskom tekstilne industrije i vještačke svile potpuno iščezne, smatramo da će biti korisno ako se opiše tradicionalni način gajenja kako same svilene bube tako i proizvodnja svile, pa i tkanina koje su se od nje tkale. Ovo i zbog toga što je svilogojstvo bilo jedno od vrela prihoda tadašnjeg stanovništva Janje.

a) Gajenje svilene bube

Uzgajivač svilene bube određuje u svojoj kući posebnu prostoriju, koja je dovoljno zračna i koja se po potrebi može zagrijavati. U toj se prostoriji postave sasvim jednostavne drvene nogare, a na nogare obične pletene ljese od šiblja¹, kakve se prave i za sušenje šljiva. Umjesto ljesa nekada su poslužile i drvene police. Razmak između ljesa ili polica bio je toliki da se moglo normalno manipulirati.

Zbog velike potrošnje dudova lista, a i zbog mnogobrojnih uzgajivača svilene bube Janja je uvijek imala, a i danas ima mnogo bijelih dudova. A kada je svilogojstvo opalo, siromašniji je svijet od dudovog ploda pekao pekmez, koji je veoma kvalitetan, jer Janja nije voćarski kraj. U zadnje vrijeme sve je manje dudova, a dudov pekmez se više uopće ne proizvodi.

Bube koje su se obavezno morale držati u hladu i kriti od sunca, a i inače od svjetlosti, prema narodnoj predaji krile su se

i od ljudskih očiju, a posebno od ženskog svijeta. Govorilo se da neke žene imaju zle oči od kojih se bube pomokre (uriniraju) i polipšu, jer dobiju neku bolest². Ova nam predaja govori da je i svilenu bubu znala tamaniti neka vrsta — zarazne bolesti. Nauka o svilogojstvu to također tvrdi i zna za više takvih bolesti, a posebno za pjegavac ili pebrine, koja je prije nepuna dva stoljeća prokstarila Evropom, pa i po našoj zemlji i gotovo cjelokupno svilarstvo potpuno uništila³, pa vjerovatno otuda i izneseno narodno praznovjerje.

Postupak oko uzgoja dudova svilca (svilene bube), »branje« čahura, končanje i prerada sirove svile, kao i njen put i razvoj manje — više su svuda bili isti, a taj proces je već davno obrađen u raznoj stručnoj literaturi⁴, pa ga ovdje nećemo ni opisivati. Ovdje smatramo potrebnim istaći samo dva—tri detalja zbog karakterističnih naziva i terminologije:

- okrugla motka, veličine 70—80 cm, pomoću koje se končala sirova svila iz čahura zvala se »motovilo«;
- svilene čahure su se zvale i fineci⁵, a
- prvi konac iz fineka—čahure zvao se puruz⁶ i odstranjivao se kao otpadak jer je bio grub i nepodesan za predivo.

b) Proizvodnja tkanina od svilenog konca

Od svile koja se dobijala od svilenih buba tkala su se razna platna. Većim dijelom u kombinaciji s pamukom platna su tkana za razne odjevne predmete, na kojima je služila kao ukras. Naime, svila je u pamučno platno dodavana u vidu štrafni (pruga), koje su tkane u raznim širinama i raznim razmacima, a ponekada i svega po nekoliko užih pruga (kada se radilo o skromnijem tkanju za one siromašnije), a sve ostalo bio je pamučni bez. Umjesto svile danas se bezno platno kombinuje sa bijeljenim pamukom (vuletom).

Ovakvo platno u kombinaciji sa svilom zvalo se »ipek«⁷. Košulja od ipeka zvala se: košulja ipeklija, odnosno gaće ipeklije, ipekli peškiri, ipekli čaršaf i sl.

Od beza ipeka tkale su se muške, ženske i dječije košulje (duge i kratke). Duge košulje žene su nosile ispod anterije, a ponekad i po gaćama, a kratke ljeti umjesto koparana. Zatim, muške i dječije gaće, čaršafi za dušeke, peškiri, marama za djevojačko ruho i slični predmeti.

Pored ipeka, proizvodilo se i čisto svileno platno dobijeno od same čiste svile bez i najmanjeg dodatka pamuka. Takvo se platno u Janji zvalo »herir«⁸. I to je bilo najskuplje svileno platno jer se proizvodilo od najčistijeg prvoklasnog svilenog konca koji se zvao »šehrija«⁹. Konac od šehrije morao je biti bez ikakvih gutica (kvr-gica). Herir platno otkano od šehrije kupovali su samo najimućniji za svoju odraslu žensku čeljad, prvo za djevojke na udaju, a onda i za mlade nevjeste kojima je priličilo da se kite i gizdaju, odnosno za djevojačko ruho da u sehari čeka na udaju, jer ne samo što je

takvo platno bilo prilično skupo nego je bilo i malo takvih dobrih tkâlja koje su upredale konac šehriju i tkale herir platno. To su znale samo one najstručnije.

I od herira su pravljene skupocjeni peškiri, čaršafi po dušeku, marame, ženski koparani (bluze) i dimije. Djevojka ili mlada nevjestica obučena potpuno u herir bila je najljepše i najluksuznije obučena, i to u veoma rijetkim prilikama, jer je uz to dolazio skupocjeni srmali jelek, libada i čohana anterija — sve obrađeno sa sromom i zlatom, a onda i najskupocjeniji nakit na vratu, na ušima i rukama¹⁰.

Pamuk za ipek uglavnom se uzimao »tridešnjak«, a vrlo rijetko i »četeresešnjak«. Tridešnjak se tako zvao zato što u jednom »pasmu« ima 30 »čisanica«,^{10a} a sedam je pasmi u jednom »kančelu«. Jedna čisanica broji po tri žice. A ako u pasmima bude više čisanica, za takav se pamuk kaže da je »nasnivajući«, jer se više »nasnuje«, odnosno ako u osnovi ima više žica, bit će na vratilu širi bez. Za takvim »nasnivačim« pamukom se tragalo. Četeresešnjak pamuk bio je najtanji. On je u jednom pasmu imao 40 čisanica, a i on u jednom kančelu sedam pasmi¹¹. Ali zbog toga što je četeresešnjak posve tanak i proziran, on se rjeđe kupovao za platno ipek namijenjeno za odjeću, pa je više služio za specijalne namjene.

Analogno iznesenom, pamuk »dvadešnjak« je deblji od tridešnjaka i od njega se tkao deblji bez za debele gaće, a nikako za ipek. Takav se pamuk, dok je još bio u kančelima, morao prije tkanja prvo »ožadriti«¹², a potom se »prenese« i sa kukuruznim brašnom da bi bio krući. To mu je bila jedna vrsta stipse—apreture, da ne bude proziran i da previše ne liježe na tijelo. Pošto se ožadri, on se opere i osuši, pa se tek onda dalje obrađuje.

Pamuk za ipek platno ne treba ožadriti, jer je on tanji, namijenjen je za pravljenje finijih predmeta i ne treba da je krut.

Najdeblji je pamuk »desečak« i od njega su se tkale ponjave.

c) Za potrebe domaćinstva i prodaju

Gajenjem svilene bube i proizvodnjom svile bavio se uglavnom srednje stojeći svijet. Imućniji nijesu. A svi oni koji su proizvodili svilu imali su u kući i stan na kojem su tkali obični bez od čistog pamuka, prije svega, za svoju kućnu potrebu, a pored toga, bavili su se i svilogojstvom, vršili doradu i dobivali finalni proizvod — bez ipek ili svilu herir. Ta domaća radinost u prvom redu je služila za vlastite potrebe u domaćinstvu, a viškovi za prodaju. Te viškove čak su i neki mjesni trgovci kupovali (kako obični bez tako i platno ipek, svilu običnu, a i šehriju, pa i herir) i preprodavali u svojim dućanima. Istina, svilu šehriju i svileno platno herir trgovci su kupovali i po drugim gradovima i pijacama, pa i onu uvezenu s Istoka i prodavali kao poluproizvod i finalni proizvod po visokim cijenama.

Moja majka, od koje sam dobio najveći dio podataka za ovaj rad, zapamtila je da su, u njenom bližem komšiluku u Janji, kao poznatiji proizvođači svile i svilenih tkanina svojevremeno, između inih, bili i ovi:

- Hata Hrustanović (Hukićka), žena Seferova (1865—1930)
- Paša Hanušić (Pirić), udova iza umrl. Mehe (1867—1915)
- Hatidža Junuzović, žena Seferova (1855—1913) i njene kćeri

Ajša (rođ. 1878) i Nura (rođ. 1885), obadvije davno umrle. Hatidža je proizvodila i običnu svilu, a i šehriju, a tkala je i ona i njene kćeri i ipek i herir, a i prodavala viškove sve do svoje smrti.

— Hajra Bukvić (Hadži Osmanovica), rođ. Goletić, 1890. godine i sada je još živa, držala je bube i tkala ipek i ostale vrste bezova.

— Fatima Mehmedović (Mujkanović), rođena Paravlić, 1880. god., proizvodila je svilu i tkala ipek i herir.

— U posljednje vrijeme intenzivno se bavila proizvodnjom svile i platna ipek porodica Muje Burića (rođ. 1883, a umro oko 1970. god.), koja je spadala u jače proizvođače. Mujo je kao domaćin bio i inače veliki i svestran radiša — sve do smrti.

— Proizvodnjom svile bavila se nekoliko godina čak i Narodna osnovna škola u Janji u periodu od 1928. do 1933. godine¹³.

Koliko je u Janji bila jaka proizvodnja svile i svilene bube, možda će najbolje ilustrirati slijedeći podatak:

U maju 1876. godine na Međunarodnoj privrednoj izložbi u Filadelfiji (SAD, N. J.) učestvovala je i Bosna i Hercegovina i izlagala svoje proizvode. Na toj svjetskoj izložbi Janja je, iako tada mala kasaba, bila jedini izlagač svile od svilene bube iz BiH. Vlasnik eksponata izložene svile bio je Mehmedović Ahmet iz Janje¹⁴, a kako vidimo iz nekoliko primjera koje smo ovdje istakli i među njima se nalazi porodica Mehmedović (u Janji ih zovu Mehmedović), što potvrđuje da se tradicija svilogojstva u ovoj porodici duže zadržala.

I poslije oslobođenja pokušalo se sa obnavljanjem svilogojstva i proizvodnjom svilenog konca a akciju je vodila nekoliko godina tadanja Zemljaradnička zadruga u Janji i od proizvođača otkupljivala poluproizvod i dalje ga preprodavala. Međutim, ubrzo je obustavljen otkup, a time i proizvodnja, jer je iz godine u godinu vještačke svile bivalo sve više i više, i zato se ova svila danas uopće ne proizvodi u Janji. Vrijeme je zatvorilo mnoge obrte i mnoge domaće zanate i narodnu radinost, koji već pripadaju prošlosti, a među njima je i svilogojstvo.

Nemamo bližih podataka od kada je uvedena ova domaća ženska radinost, a niti odakle je donesena. Po svoj prilici, taj su obrt donijeli muslimanski muhadžiri iz Ugarske od Budima, a možda i od Osijeka, gdje je svilarstvo bilo veoma razvijeno¹⁵, a to bi onda bio konac XVII i početak XVIII stoljeća. To stanovništvo koje je došlo preko Save u Bosnu, naselilo se pretežno na području Posavine i Podrinja. I danas se zna za mnoge porodice da su doseljene

iz tih krajeva. Tada je, vjerojatno, prenesena i turska terminologija za mnoge pojmove iz oblasti svilogojstva, kao što su finek, šehrija, herir—harir, puruz itd. Proizvodnja svile bila je ograničena na Muslimane, kako u Janji tako i u okolini.

U svakom slučaju, proizvodnja svile u Janji znatno je starija od one u Popovu Polju, o kojoj piše Hamdija Kreševljaković¹⁶. On navodi da je prenesena iz Italije za vlade Ali-paše Rizvanbegovića¹⁷. Spominje i to da se od te domaće svile plela mreža u koju se hvatala riba zvana glavatica. Kreševljaković spominje i specijalne zanatlije kazaze, koji su pravili od svile, vune i kasnije pamuka, razne ukrase za građanska odijela. Svila se uvozila iz Bruse i drugih mjesta, kao i iz Italije. No, da li su se kazazi služili svilom iz Janje, nisam mogao ustanoviti. Ali, pošto je Janja bila veći proizvođački centar svile, čiji je eksponat bio izložen i u Filadelfiji, bilo bi sasvim normalno da je prodavana i gradskim kazazima, tim prije što je i starija od svoje imenjakinje iz uvoza.

NAPOMENE:

- 1 Po broju ljesa cijenila se količina i obim proizvodnje. Govorilo se da dotični ima toliko i toliko ljesa buba.
 - 2 Za ovu predaju čuo sam od moje majke Derviše Sadiković, rođ. Skokić (25. X 1892. — 27. X 1976) — neposredno pred njezinu smrt.
 - 3 Mahmud Balić, Svilarstvo, kalendar Narodna Uzdanica, Sarajevo, 1945, str. 92.
 - 4 Navodim samo neku s kojom sam se ja služio: — Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb, 1969, II izdanje, tom 6, str. 205 i 206.
— Mahmud Balić, Svilarstvo, kalendar Narodna Uzdanica za 1945. godinu, — Hamdija Kreševljaković, Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini, Godišnjak Istoriskog društva BiH, I, 1949. god. itd.
 - 5 Finek (Fyneg), tur. çahura; Ital. galeta; Franc. kokon.
 - 6 Puruz (Pûrûz), tur. otpadak.
 - 7 Ipek, tur. svila. Ipekli, li-suf.
 - 8 Herir, (ek. èrîr), isp. hârîr, ar. svileni bez, platno od domaće svile, pamučni harir je platno (bez) po kome su utkane svilene žice — »pod dečermom od herira košulja«. (Vuk I, 161, 299). Tur. hârîr, ar hârîr »svila«. Prostiji svijet je riječ herir disimilirao u helir, pa se mogao čuti i takav oblik. Vjerojatno je ta promjena prvog suglasnika »r« nastala zbog lakšeg izgovora (prijelaz r > l).
 - 9 Šehrija, ar. tanki rezanci. Šehrye od ar. ša < rîyya. Ar. ša < r »dlaka — kosa«. Ime je dobilo po tome što su rezanci, navodno tanki kao kosa. U tome se onda otišlo i dalje, pa je i tanki svileni konac u hiperboličkom smislu dobio ime šehrija (ša < rîyya), dakle, tanak kao dlaka.
 - 10 Moja je majka kao djevojčica vidjela u Janji samo jedanput i to na svadbi Osmanage Hadžiimamovića (12. XII 1890. — 25. IX 1950), dvije djevojke, kćeri imućnijih janjanskih bogataša u haljinama od herira (harira), bile su to:
— Hanumka Hurembegović (1888—1925), kći janjanskog spahije hadži Mustajbega Hurembegovića zv. »Hadžibeg Huro«, koja se kasnije udala za Alibega Ajanovića u Bijeljini i
— Zarfa Musemić, kći veleposjednika Salihage iz Janje, rođena 1892. a umrla oko 1927. u Zvorniku gdje je bila i udata za Mustafu Kurića, sina Mujagina.
- Obadvije su imale dimije i koparane (bluze) od harira, a kolane od kadife obrađene srmom i zlatom i bile najatraktivnije i najluksuznije obučene na toj bogataškoj svadbi, — što je nju veoma impresioniralo i zarezalo joj se u sjećanje.
- 10a Čisanica, ispr. čisaonica (konac od tri žice), naša riječ, ali zbog lakšeg izgovora ispušteno je slovo »o«.

- 11 Sve vrste pamuka u jednom kančelu imaju po sedam pasmi.
 - 12 »Ožadriti«, kada se stavi pamuk u kipeću vodu da se otkuha, u Janji se govorilo da se ožadrio i takav pamuk, odnosno platno od njega ne ide u parijencu da se otkuhava sa lukšijom (lugom), nego se pere sapunom. Staviše, za ožadren pamuk se tvrdi da se neće skupiti u bezu.
 - 13 Ovaj podatak sam dobio od Pašage Hadžimamovića iz Janje, koji je u periodu 1928—1933. godina bio učenik u ovoj školi.
 - 14 Vidi »Clanci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne«, članak »Međunarodna privredna izložba u Filadelfiji (SAD) 1876. godine« od prof. Šabana Hodžića, knj. IV, Tuzla, 1960, str. 183.
 - 15 Mahmud Balić, ibidem, str. 96.
 - 16 Građanska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini, Godišnjak Istoriskog društva BiH, I, 1949. (separat) str. 18.
 - 17 Pogubio ga Omer-paša Latas 1850. godine.
- Svi turcizmi i arabizmi razjašnjeni su po dje'u A. Škaljića, »Turcizmi u Srpskohrvatskom jeziku«, »Svjetlost«, Sarajevo, 1965. godine.

SEIDENRAUPENZUCHT IN JANJA

In dem Städtchen Janja war seinerzeit unter den Moslems die Seidenraupenzucht als Heimarbeit der Frauen und gewinnbringendes Handwerk stark entwickelt, und zwar als Wirtschaftszweig, der mehrfachen Nutzen brachte.

Im Mai 1876. nahm auch Bosnien und die Herzegowina an der Internationalen Wirtschaftsmesse in der Stadt Philadelphia, N. Y. (USA) teil und stellte seine Erzeugnisse aus. Auf dieser Weltausstellung war Janja, obwohl damals eine kleine Stadt, der einzige Seidenaussteller aus Bosnien und der Herzegowina. Eigentümer der ausgestellten Seidenmuster war Ahmet Mehmedović aus Janja. Diese Tatsache läßt darauf schließen, daß Janja zu der Zeit auf dem Gebiet der Aufzucht von Seidenraupen und der Seidenherstellung an erster Stelle der Rangliste hätte stehen können.

Allem Anschein nach haben islamische Muhadžiri (Kriegsflüchtlinge) das Handwerk aus Ungarn von Budim am Ende des 17. und zu Beginn des 18. Jahrhunderts mitgebracht, denn die türkische Terminologie für viele Begriffe ist dafür ein ernstzunehmender Anhaltspunkt, und vielleicht auch aus Osijek, wo die Seidenraupenzucht auch stark entwickelt war.

In Bezug darauf, daß dieser Zweig der Frauenhandarbeit nicht nur in Janja, sondern auch in den übrigen Teilen Bosniens und der Herzegowina mehr oder weniger zurückgegangen ist oder im Begriff ist, unter dem immer stärkeren Druck der Textilindustrie und der Kunstseide vollkommen auszusterben, so werden die gemachten Angaben als wirtschaftliche Hinterlassenschaft vor dem Vergessen bewahren.